

Деркач Дмитро Миколайович
студент

*Институту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Деркач Дмитрий Николаевич
студент

*Института прокуратуры и криминальной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Derkach Dmytro

Student of the

*Institute of Public Prosecution and Criminal Justice of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ ІНТЕРВЕНЦІЇ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

ПРОБЛЕМЫ ГУМАНИТАРНОЙ ИНТЕРВЕНЦИИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

PROBLEMS OF HUMANITARIAN INTERVENTION IN INTERNATIONAL LAW

Анотація. У статті розкрито сутність гуманітарної інтервенції як одного із зовнішньополітичних інструментів міжнародних відносин, виникнення та розвиток даного інституту в міжнародному праві, його основні концепції, а також проблематику цього інституту в рамках міжнародного співробітництва. В процесі вивчення та аналізу гуманітарної інтервенції було проведено детальний розгляд питання внутрішньої суперечності даного інструменту міжнародного співробітництва, а саме: підтримка миру та стабільності чи грубе порушення суверенітету держави. Відповідно до цього, було розглянуто ряд доктрин, які трактують це питання з різних сторін: як позитивну складову міжнародного співробітництва, за допомогою якої здійснюється захист прав і свобод людини і громадянина або ж створення сприятливих умов для їхньої реалізації, а також як зловживання цим інститутом для задоволення власних політичних інтересів відповідним суб'єктом міжнародних відносин, що лише погіршує стан дотримання прав людини. Через наявність таких суперечностей було проаналізовано низку концепцій, які мають за мету попередити виникнення такої проблеми та здійснювати справді ефективний захист прав і свобод від протиправних посягань.

Ключові слова: гуманітарна інтервенція, захист основоположних прав та свобод людини і громадянина, міжнародне співробітництво, зовнішньополітичний інструмент, миротворча операція, суверенітет держави, зовнішньополітичні міжнародні відносини, реагування на грубі порушення, озброєне втручання, зобов'язання щодо захисту.

Анотация. В статье раскрыта сущность гуманитарной интервенции как одного из внешнеполитических инструментов международных отношений, возникновение и развитие данного института в международном праве, его основные концепции, а также проблематику этого института в рамках международного сотрудничества. В процессе изучения и анализа гуманитарной интервенции было проведено детальное рассмотрение вопроса внутреннего противоречия данного инструмента международного сотрудничества, а именно: поддержание мира и стабильности или грубое нарушение суверенитета государства. В соответствии с этим, был рассмотрен ряд доктрин, которые трактуют этот вопрос с разных сторон: как положительную составляющую международного сотрудничества, с помощью которой осуществляется защита прав и свобод человека и гражданина или создание благоприятных условий для их реализации, а также как злоупотребление этим институтом для удовлетворения собственных политических интересов соответствующим субъектом международных отношений, что лишь усугубляет состояние соблюдения прав человека. Из-за наличия таких противоречий были проанализированы ряд концепций, которые имеют целью предупредить возникновение такой проблемы и осуществлять действительно эффективную защиту прав и свобод от противоправных посягательств.

Ключевые слова: гуманитарная интервенция, защита основных прав и свобод человека и гражданина, международное сотрудничество, внешнеполитический инструмент, миротворческая операция, суверенитет государства, внешнеполитические международные отношения, реагирования на грубые нарушения, вооруженное вмешательство, обязательства по защите.

Summary. The article reveals the essence of humanitarian intervention in perspective of being one of the foreign policy instruments in international relations, the emergence and development of this institute in international law, its main concepts, and also problems of this institute within the framework of international cooperation. During the process of studying and analyzing humanitarian intervention, detailed review of the question of internal contradiction has been made, namely: supporting for peace and stability or gross violation of state sovereignty. According to this, a number of doctrines have been reviewed and all of them interpret this question differently: as positive side of international cooperation, thanks to which protection of human rights and freedoms is carried out or as negative thing in perspective of abusing this institute in order to satisfy political necessities of some subjects, which only makes the state of observance of human rights worse. Because of these controversies, a number of concepts which are trying to prevent this problem have been analyzed.

Key words: humanitarian intervention, protecting of fundamental human rights and freedoms, international cooperation, foreign policy instrument, peacekeeping operation, sovereignty of a state, foreign policy international relations, reacting to gross violations, military interference, an obligation to protect.

Не дивлячись на те, що в сучасному світі права людини визнані найвищою соціальною цінністю, ми й досі можемо спостерігати ситуації, в яких вони знецінюються у міжнародному масштабі. При цьому, інколи, навіть не виконуються мінімальні стандарти їх забезпечення, а будь-яка критика сприймається як посягання на державний суверенітет та втручання у внутрішні справи.

Сучасні міжнародні виклики — тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, внутрішньодержавні етнічні конфлікти, дестабілізація політичної ситуації в колишніх радянських республіках (в тому числі й в Україні), — все частіше визнаються істотними загрозами для міжнародної безпеки та обґрунтовують можливість застосування гуманітарних інтервенцій як одного із зовнішньополітичних інструментів міжнародних відносин.

У міжнародно-правовому аспекті термін «гуманітарна інтервенція» до сьогодні не набув офіційного тлумачення. Отже, у загальному плані, гуманітарна інтервенція — це використання військової сили проти інших держав із метою припинення практики порушення прав людини або створення сприятливих умов для їхньої реалізації. Уперше концепція гуманітарної інтервенції була представлена прем'єр-міністром Великобританії Тоні Блером у квітні 1999 р. В основу концепції було покладено тезу про те, що гуманітарна катастрофа не може вважатися суто внутрішньою справою тієї чи іншої держави і, що «світова спільнота» не лише має право, але й зобов'язана втручатися в гострі гуманітарні кризи з метою їх оперативного вирішення [1, с. 200].

Потрібно зауважити, що ідея гуманітарної інтервенції (збройного втручання з метою припинення брутальних і масових порушень прав населення) не є новою і має міцне історичне коріння в теорії справедливої війни (*Bellum justum*). Центральним пунктом цієї концепції являвся принцип справедливої підстави. При цьому навіть у ситуаціях, коли необхідність інтервенції не піддається сумніву, втручання має бути пропорційне ситуації, яку воно має зупинити. Ще Гуго Гроцій в роботі «Про право війни і миру» 1625 року писав: «Якщо правитель піддає гонінням своїх підданих, ставить під загрозу їх існу-

вання, то людська спільнота в ім'я справедливості має право силою зброї зупинити ці гоніння»; застосування сили однією державою проти уряду іншої, яка «зловживає владою над власними громадянами» вважається законною. Однак, на думку Г. Гроція «будь-які засоби, які виходять за рамки, необхідні для здійснення справедливої справи, не можуть вважатися справедливими» [2, с. 256].

У науковій літературі загалом існують два основні підходи до трактування поняття «гуманітарна інтервенція» — широке та вузьке. У широкому сенсі гуманітарну інтервенцію трактує Д. Шеффер, визначаючи її як примусову гуманітарну інтервенцію, тобто таку, яка попередньо не узгоджена з урядом країни, що піддається вторгненню. Примусова гуманітарна інтервенція здійснюється з використанням сили та без неї і передбачає дипломатичні та економічні санкції. У трактуванні Д. Шеффера гуманітарна інтервенція буває також не примусовою. Передусім це миротворчі операції, узгоджені з владою країни, в якій вони проводяться, та гуманітарна допомога. У вузькому розумінні гуманітарна інтервенція — це втручання у справи суверенної держави із застосуванням сили з метою захисту прав людини, яке здійснюється без мандату РБ ООН.

Натомість інші автори схиляються до думки, що не можна вважати гуманітарною інтервенцією дії без застосування збройної сили. Насамперед через їхню безперспективність (наприклад, події в Північній Африці і на Близькому Сході). У межах цього підходу виділяються два приклади, коли йдеться про гуманітарну інтервенцію як таку: 1) держава здійснює масові і грубі порушення прав людини (Камбоджа часів правління червоних кхмерів, Лівія у 2011 році); 2) держава перебуває в стані громадянської війни, уряд не контролює свою територію і не спроможний вплинути на ситуацію (Ліберія в період громадянських війн 1989–2003 років, Сомалі, Судан, Руанда в 1990-х роках) [3, с. 103–104].

Як зазначає Тарасова Л. Н. у самому понятті «гуманітарна інтервенція» є внутрішня суперечність, яку англійський професор Лоуренс Фрідман назвав одночасною наявністю двох смислів. Перший визначає характер акції, що вчиняється в ім'я підтримки

миру та стабільності. Другий є грубим порушенням суверенітету держави [4, с. 99–100].

Розпливчатість поняття гуманітарної інтервенції сприяє зловживанням нею. Насправді, немає жодного прикладу застосування сили, за якого можна було б вести мову виключно про гуманітарні мотиви. США, наприклад, до вторгнення у Югославію кілька років вимагала від цієї держави певних політичних кроків, фактично шантажуючи її; а в Іраку лише після виявлення абсурдності звинувачень у володінні зброєю масового ураження, уряд США почав наголошувати на гуманітарній складовій акції. Наслідки іноземного втручання для місцевого населення також є вкрай суперечливими та іноді лише погіршують стан дотримання прав людини.

Однак не можна не відзначити, що іноді лише потужне воєнне втручання може зупинити порушення прав людини. Під час геноциду тутсі в Руанді 1994 р. неодноразово лунали заклики до західних держав, особливо США, з проханням застосувати військову силу та врегулювати ситуацію. Оскільки цього зроблено не було, загинуло, за різними оцінками, від 800 тисяч до одного мільйону людей, а п'ятьма роками пізніше президент США Білл Клінтон зізнався, що вірить: якби він надіслав 5 000 американських миротворців, можна було б врятувати 500 000 життів. Можна припустити, що причиною бездіяльності була відсутність стратегічних інтересів США у Руанді [5, с. 118].

У вересні 2000 р. за ініціативою Канади була створена Міжнародна комісія з інтервенції та державного суверенітету. До складу МКІДС увійшла група видатних фахівців із міжнародного права прав людини на чолі з колишнім міністром закордонних справ Австралії Г. Евансом і спеціальним радником Генерального секретаря ООН М. Сахнуном. У 2001 році дана група представила на розгляд Генеральному Секретарю та державам-членам ООН добре відому в міжнародному праві Доповідь «Обов'язок захищати» (англ. «The Responsibility to Protect»), яка запропонувала альтернативу так званому «праву на гуманітарну інтервенцію», заміщуючи його «обов'язком захищати». Дана доповідь поклала початок розвитку нової доктрини «responsibility to protect» (R2P) назва якої до сьогодні так і не отримала сталого перекладу українською.

Обов'язок захищати є переосмисленням концепції гуманітарної інтервенції, та на відміну від неї застосовує військові акції в якості обов'язку міжнародного співтовариства, а не в якості права держави чи групи держав. Обов'язок захищати фокусується на попередженні таких міжнародних злочинів: геноцид, військові злочини, злочини проти людства, етнічні чистки. Можливість застосування «R2P» щодо інших злочинів чи гуманітарних катастроф — виключена [6, с. 188].

Комісія запропонувала включити до змісту «обов'язання щодо захисту» три складові: «обов'язок

запобігати» (англ. «the responsibility to prevent»), який включає передусім раннє попередження та аналіз ситуації, «обов'язок реагувати» (англ. «the responsibility to react»), у тому числі, застосування військових заходів та ухвалення рішення про інтервенцію, «обов'язок відновлювати» (англ. «the responsibility to rebuild»), який охоплює так звані «постінтервентні» обов'язки, належне управління під юрисдикцією ООН, а також межі окупації. Отже, Комісія запропонувала послідовний ряд «градуйованих» політичних засобів, які мають бути застосовані державою у разі грубих порушень норм гуманітарного права, а у разі її неспроможності чи відсутності політичної волі на рішучі дії, запобігання та припинення таких порушень міжнародною спільнотою стає її моральним обов'язком [7, с. 44].

Найскладніший елемент, що породжує основні суперечки — другий, щодо обов'язку діяти. Центральною його складовою є гуманітарна інтервенція, суперечлива сама по собі. Як уже зазначалося, гуманітарна інтервенція посприяла виникненню «Обов'язку захистити». І, водночас, не можна не погодитися з більшістю науковців про невизначеність гуманітарної інтервенції в сенсі її легальності у міжнародному праві. Добре обґрунтованим вбачається, зокрема, висновок українського дослідника пана Мотиля про нелегальність гуманітарної інтервенції.

Низка подій після першої публікації його доповіді, неодноразові її обговорення на різних форумах логічно завершилося включенням «ОЗ» до Підсумкового документу Світового саміту у 2005 році. Положення щодо «Обов'язку захистити» були викладені в 138 та 139 параграфах згаданого документу, які слід процитувати повністю:

«138. Кожна держава несе обов'язок з захисту власного населення від міжнародних злочинів.

139. Міжнародна спільнота, через Організацію об'єднаних націй, також несе відповідальність за вжиття належних дипломатичних, гуманітарних та інших мирних заходів відповідно до глави 6 та глави 8 Статуту ООН, щоб допомогти захистити населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток та злочинів проти людяності. У цьому зв'язку, ми готові діяти колективно, вчасно та рішуче, через РБ ООН та згідно зі Статутом ООН, включаючи главу 7, щодо окремих випадків та у співпраці з регіональними організаціями, якщо мирні засоби виявляться недостатніми, а зусилля захистити власне населення від геноциду, воєнних злочинів, етнічних чисток та злочинів проти людяності на національному рівні очевидно зазнають невдачі» [8].

На думку А. Беллами, «ОЗ» зазвичай сприймається як доктрина, концепція. Однак він же справедливо зазначає, що мова Підсумкового документу описує «ОЗ» як щось більше, аніж доктрину, — навіть як принцип. У той же час Власюк В. не погоджується із запропонованим підходом, адже всупереч висловленої А. Беллами думки про погодження державами

змісту «ОЗ» у 2005 році, вже у році 2008 Росія не вдало спробує застосувати «ОЗ» для виправдання збройного втручання до Грузії. Як показують події в Україні 2014 року, сприйняття «ОЗ» державами західними і Росією, постійним членом РБ ООН, має достатньо відмінностей, щоб «підвищувати» концепцію до принципу [9, с. 73].

Цікавої думки дотримується російський науковець Субочев В. В., який вважає, що концепція «R2P» є яскравим проявом позитивної відповідальності в міжнародному праві, вказуючи при цьому, що позитивна відповідальність — це спосіб закріплення юридичних обов'язків дотримання вимог правових норм, що реалізуються в правомірній поведінці суб'єктів юридичної відповідальності, яка (поведінка — прим. авт.) схвалюється та/або заохочується державою. Основною відмінністю позитивної відповідальності від негативної є те, що вона не є тимчасовою та примусовою, це постійна, добровільна та глибоко усвідомлена відповідальність за рішення, що приймаються, та результати цих рішень сьогодні та в майбутньому [10].

Аналізуючи вищевикладене, з'являється логічне запитання про співвідношення гуманітарної інтервенції та концепції «Responsibility to protect». Дехто вважає, що концепція певним чином «легалізує» озброєне втручання заради захисту основоположних прав та свобод людини і громадянина. Однак ми не зовсім погоджуємося з цією думкою, а більш схильні підтримати висновки видатного російського науковця-міжнародника Ашавського Б. М., який зазначає наступне. Перш за все, одним з основних принципів міжнародного права є принцип незастосування сили та погрози силою. Випадки правомірного застосування державою або групою держав озброєної сили суворо регламентовані Статутом ООН. Це можливо тільки: а) у порядку участі в заходах, що здійснюються за постановою РБ ООН для попередження або усунення загрози миру, придушення актів агресії або інших порушень миру; б) у порядку здійснення права на індивідуальну або колективну самооборону у випадку озброєного нападу. Інших механізмів або винятків з цих правил міжнародне право не передбачає. Крім того, реалізація такої концепції як «R2P» залежить від тих, у чиїх інтересах вона реалізовується. Тому орієнтиром вона може бути лише в тій мірі, в якій мета, що нею заявлена, відповідає реальним намірам тих, хто її використовує. Іншими словами, чи є прагнення захищати права тих, хто цього потребує або ж «концепція» використовується як «димові завіса» для досягнення інших цілей.

Ашавський Б. М. більш схильний до китайської концепції «відповідального захисту» («responsible protection» або «RP»), що була розроблена заступником Китайського інституту міжнародних проблем при МЗС КНР Жуанем Цзунцзе та опублікована у вигляді наукової статті в журналі «Китайські між-

народні дослідження» 15 червня 2012 року. У цій статті критично проаналізована концепція «R2P» в контексті подій у Лівії та Сирії та викладені нариси китайської концепції «відповідального захисту», яка полягає в:

- по-перше, необхідно ясно визначитися з об'єктом «захисту». Звичайно, це народ, цивільне населення держав, мир та стабільність відповідного регіону, а не політичні партії або збройні сили;
- по-друге, необхідна легітимність захисту. Перш за все, уряд відповідної держави зобов'язаний захищати своїх громадян. Крім цього тільки РБ ООН уповноважена перекласти цей обов'язок на інші держави;
- по-третє, поняття «захист», його сенс повинні бути суворо обмежені. Необхідною передумовою застосування військової сили повинно бути вичерпання усіх можливих дипломатичних та політичних засобів урегулювання;
- по-четверте, метою захисту є тільки запобігання гуманітарній катастрофі. Метою не може бути зміна уряду. У результаті здійснення «захисту» держава не має опинитися в гіршому становищі, ніж до того. Тому мета повинна бути суворо визначена;
- по-п'яте, «держави-захисники» несуть відповідальність не лише за власні дії, які були зроблені в процесі «захисту», але й за «пост-захисне» відновлення;
- по-шосте, ООН має встановити механізм контролю та оцінки стану відповідної держави після «захисту» [11, с. 20].

Можемо зробити висновок, що китайський варіант концепції «відповідального захисту» більшою мірою відповідає основним принципам міжнародного права, аніж концепція «R2P».

Висновок. Отже, сьогодні, в умовах військово-політичних конфліктів та загальної глобалізації спостерігається доволі цікава ситуація із здійсненням гуманітарних інтервенцій. Спроби міжнародної спільноти запобігти подібним проявам часто є безрезультатними та такими, що несуть за собою тисячі жертв по всьому світу. Пристосування так званої концепції «Responsibility to protect» до реалій сьогодення більш схоже на спроби легалізації гуманітарних інтервенцій, а іноді, навіть, на політичні ігри головних країн-акторів міжнародно-правової дійсності. Виражаємо сподівання, що оновлені постулати концепції «R2P», що знайшли своє відображення в китайській концепції «Responsible protect» дадуть поштовх до переосмислення та правильного тлумачення принципу невтручання у внутрішні справи держави та принципу незастосування збройної сили, на меті яких, перш за все, має стояти захист основоположних прав та свобод людини і громадянина, заради яких, по суті, створювалося та функціонує міжнародне право.

Література

1. Богінська І. В., Павлов В. В. Феномен гуманітарних інтервенцій у постбіполярному світі [Електронний ресурс] / І. Богінська // Історіографія, джерелознавство (збірка наукових праць). — 2009. — 200 с. — Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-book-191.html>
2. Сіваш О. М. Концепція «відповідальності по захисту» як баланс принципів державного суверенітету та поваги до прав людини [Текст] / О. Сіваш // Форум права. — № 4. — 2015. — с. 253–259.
3. Здоровега М. Проблема легітимності гуманітарних інтервенцій у сучасних міжнародних відносинах [Електронний ресурс] / М. Здоровега // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — Вип. 27. — 2015. — с. 102–107. — Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/28413/1/017-102-107.pdf>
4. Тарасова Л. Н. К дискуссии о правомерности гуманитарной интервенции [Электронный ресурс] / Л. Тарасова // Вести Волгоградского государственного университета. — № 1 (14). — 2011. — с. 99–105. — Режим доступа: http://www.volsu.ru/upload/medialibrary/178/2_jbqfekwlmzdxgct.pdf
5. Мойсеєнко А. Гуманітарна інтервенція: поняття та роль в міжнародних відносинах [Електронний ресурс] / А. Мойсеєнко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — Вип. 96. — 2011. — с. 117–121. — Режим доступу: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/803/758>
6. Герасименко Д. С. Доктрина «R2P» в міждержавних відносинах: від подій в Грузії до Криму [Електронний ресурс] / Д. Герасименко // Молодий вчений. — № 2 (29). — 2016. — с. 188–193. — Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/2/45.pdf>
7. Христова Г. Доктрина «R2P»: зобов'язання держави та міжнародної спільноти щодо захисту прав людини [Електронний ресурс] / Г. Христова // Вісник Національної академії правових наук України. — № 2 (77). — 2014. — с. 42–52. — Режим доступу: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/9428/1/Khrystova.pdf>
8. Підсумковий документ Світового саміту 2005. UN Doc A/60/L. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org/womenwatch/ods/A-RES-60-1-E.pdf>
9. Власюк В. Деякі основи «Обов'язку захистити» в міжнародному праві [Електронний ресурс] / В. Власюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — № 1 (42). — 2014. — с. 71–74. — Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/1/mizhнародni_vidnosyny/articles/vlasiuk-v-some-basics-responsibility-to-protect-in-international-law_25055.pdf
10. Субочев В. В. Концепция «обязанность защищать» как форма существования позитивной юридической ответственности в международном праве [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://mgimo.ru/upload/iblock/5fc/Subochev-concept-of-responsibility-to-protect.pdf>
11. Ашавский Б. М. Суверенитет и возможность правомерного вмешательства во внутренние дела государств [Электронный ресурс] / Б. Ашавский // Вестник Московского университета имени С. Ю. Витте. — № 1 (18). — 2016. — с. 16–22. — Режим доступа: https://www.muiv.ru/vestnik/pdf/un/un_2016_1_016-022.pdf